

*Лук'янчук Т. О.,
старший викладач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОБОЖАНЩИНИ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ТОПОНОМАСТІВ

Анотація. У статті проаналізовано праці різного характеру (тези наукових конференцій, статті, монографії, дисертаційні дослідження) російських та українських науковців, присвячені вивченню топонімії Слобожанщини, починаючи від 60-х років минулого століття й завершуючи працями початку XXI ст. Зокрема, висвітлено наукові здобутки авторів, які займалися проблематикою діалектологічного характеру в слобожанському говірковому просторі (К.Д. Глуховцева, Г.Н. Карнаушенко), досліджували гідронімію Слобожанщини (Є.С. Отін, І.В. Муромцев, І.Г. Добродомов) і її ойконімів (Є.С. Отін, К.В. Першина, Ю.А. Абдула, О.В. Іваненко, А.В. Лисенко), аналізували місцеву географічну термінологію (Є.С. Отін, О.С. Стрижак, Д.М. Захаров, Г.Н. Карнаушенко).

Ключові слова: гідронім, ойконім, топонім, аналіз, етимологія, Слобожанщина.

Постановка проблеми. Східнослов'янська топоніміка є порівняно молодого галуззю мовознавства. Початок її зародження припадає на той період, коли в Росії почали з'являтися паростки класичної мовознавчої науки. Й ось уже більше як півтора століття проводяться наукові дослідження з топоніміки, які представлені окремими розвідками ще в працях О.Х. Востокова, О.О. Потебні, І.І. Срезневського, представників Московської та Казанської лінгвістичних шкіл.

Велику роль у зародженні східнослов'янської топоніміки другої половини XIX – першої половини XX ст. відіграли також наукові розвідки М.Ф. Сумцова, М.М. Кордуби, П.Л. Маштакова й ін. В Україні біля витоків наукової класифікації та системного вивчення назв поселень (30–40 рр. XX ст.) стояли, крім М.М. Кордуби, також Я. Рудницький і Л.Л. Гумецька. Їхні праці лягли в основу багатьох наступних досліджень у цій галузі.

Найбільшого розвитку топоніміка досягла у XX столітті, коли в Україні виокремилася кілька «неформальних» центрів зі збирання та систематизації топонімічної інформації (Правобережжя, Центральна Україна й Південний Схід).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки ойконімійна система Слобожанщини включає всі назви поселень, що знаходяться на її території, незалежно від мовної належності, діалектних особливостей, часу виникнення й функціонування, то обов'язковим дослідженням такої системи є чітке встановлення меж досліджуваного регіону та його контактів із сусідніми землями й збирання інформації про народи, що населяли цю територію і впливали на формування місцевої ойконімії.

Онімна лексика аналізованого регіону опрацьована в працях К.Д. Глуховцевої [4], І.Г. Добродомова [5], І.В. Муромцева [13], Є.С. Отіна [18; 19; 20] та ін.

У сучасній топоніміці існує два основні підходи до дослідження власних географічних назв – ареальний і регіональний. Ареальна методика дослідження онімів ґрунтується на аналізі

окремих груп ономастичної лексики всієї етномовної території. Вона дає змогу показати географію різних топооснов, словотвірну й фонетичну структуру топонімів. Тож для неї характерна вибірковість – вивчається тільки одне топонімічне явище. Загальновідомі ареальні дослідження Д.Г. Бучка «Украинские топонимы на -івці, -инці» (1972), О.А. Купчинського «Украинские географические названия на -ичі XIV–XX вв. (история возникновения, семантического-структурный анализ, статистика и география)» (1974), З.О. Купчинської «Лексико-семантическая и словотворная структура географических назв на -ин, -ів (территория Украины X–XX ст.)» (1993), І.Б. Царалунги «Українські топоніми на -ани, -яни» (2006) та ін.

Регіональна методика, навпаки, пропонує передусім вивчати не явище, а територію. Переваги регіональних досліджень полягають у можливості охоплення всіх назв, що функціонували або функціонують у певному географічному середовищі, у створенні цілісної картини розвитку онімної системи, можливості проведення порівняльно-зіставного аналізу онімів різних історико-географічних територій.

Розвиток історичних подій, зафіксованих у різних джерелах, свідчить про те, що територія Слобожанщини та суміжних із нею земель відкриває широкий потік різноманітної інформації про Україну й суспільно-економічні та мовно-культурні контакти з іншими етнічними спільнотами, що проживали й проживають на її теренах.

Територія Слобожанщини як окрема етнографічно-історична одиниця, маючи повну й різноманітну джерельну базу за XVIII–XX ст., була, є сьогодні й залишатиметься об'єктом пильної уваги багатьох дослідників, які цікавилися передусім історичною, етнографічною та географічною інформацією про поселення. Перші спроби тлумачення походження назв поселень Слобожанщини знаходимо в деяких розвідках XIX ст. Філарета (Д.Г. Гумілевського) «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» (1857–1858), Д.І. Багалія «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887), В.В. Пассека «Историко-статистическое описание Харьковской губернии 1836 года» (1839), В.В. Иванова «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края» (1898), А.М. Щекатова «Словарь географический Российского государства, сочиненный в настоящем онаго виде» (1801–1809) тощо.

Варто зауважити, що ойконімія Слобожанщини до цього часу ще не була предметом всебічного комплексного вивчення на синхронно-діахронному рівнях, хоча у вітчизняній ономастиці вже захищено низку дисертацій, де розглядалася певна проблематика по окремих частинах слобожанської території.

Мета статті – всебічно проаналізувати наукові розвідки східнослов'янських дослідників, у яких об'єктом вивчення є територія Слобожанщини.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- простежити історію вивчення Слобожанщини в 60–70-х роках минулого століття;
- з'ясувати найголовніші топонімічні та іншого характеру праці східнослов'янських дослідників 80–90-х років ХХ ст.;
- дати детальну характеристику наукових здобутків східнослов'янських мовознавців, які працювали на початку ХХІ ст.

Огляд наукових праць, присвячених лінгвістичному дослідженню Слобожанщини, пропонуємо в хронологічному порядку. Перша публікація на цю тему з'явилася в середині 60-х років минулого століття в збірнику «Питання літературознавства і мовознавства: тези й автореферати доповідей».

Виклад основного матеріалу.

1. Дослідження 60-70-х рр. ХХ ст.

У тезах І.В. Муромцева «Спостереження над фонетичними рисами гідронімії басейну р. Сіверського Дінця» [13] проаналізовано гідронімічний шар топонімної лексики, яка порівняно з водними назвами інших річкових басейнів України відносно пізно відображена в східнослов'янських пам'ятках. Дослідником виявлено низку фонетичних особливостей сіверськонецької гідронімії: 1) простежено етапи рефлексії деяких голосячих; 2) виявлено появу протетичних приголосних, пов'язану з явищами морфологічної асиміляції; 3) схарактеризовано відбиття занепаду і прояснення зредукованих у слабкій і сильній позиціях. Автор наголошує також на діалектних і міжмовних (російсько-українських) фонетичних відмінностях, які широко репрезентовані в гідронімії басейну Сіверського Дінця. Він приділяє увагу іншомовним (скіфо-сарматським, тюркським, фінно-угорським) назвам, які зазнавали звукової трансформації щодо фонетичних закономірностей української мови.

В іншій роботі І.В. Муромцева «Із спостережень над мікрогідронімією Донецької та Луганської областей» [14] проаналізовано результати роботи топонімичної експедиції в Луганській і Донецькій областях (червень, 1963), коли обстежено більше ніж сорок населених пунктів, що знаходяться на берегах річок Сіверського Дінця, Жеребця, Красної, Айдару, Деркулу тощо і їх дрібних приток. Зібраний гідронімічний матеріал здебільшого стосується мікрогідронімії й частково є уточненням уже відомих водних назв, фіксацією їх розмовних варіантів. Це типова для новозаселених районів гідронімія, багата в семантично-структурному плані на вже до певної міри традиційні назви й словотворчі засоби, властиві для районів із давнішою гідронімією, що заселені й освоєні східними слов'янами значно раніше, ніж басейн річки Сіверського Дінця.

У статті О.С. Стрижака «Полтавсько-слобожанські Груні» [33] висвітлено питання розселення українців, зокрема, на крайніх околицях їхнього етно-лінгвістичного масиву. Спростовано тезу про запустіння Слобожанщини від часів навали Батия й аж до ХVІ ст. Корективи, внесені в такі твердження, стосуються території північно-західної частини слобожанських і суміжних із ними говорів, поширених у басейні верхньої Ворскли, Псла та Сейму, де виявлено й досліджено просторово значний і майже не вивчений топонімичний комплекс, центральною й кількісно найбільш вираженою частиною якого є група ВН з основою *Грунь*. Через історико-географічний і лінгвістичний аналіз топонімів окраїнних територій України автор доходить висновку про перенесення в ХІV–ХV ст. частини топонімії Прикарпаття в райони глибокого Лівобережжя.

Праця І.В. Муромцева «Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця)» [15] є частиною широкого дослідження гідронімії басейну Сіверського Дінця, яке охоплює семантичний і структурний аналіз водних назв, і присвячена саме структурній характеристиці гідронімів басейну р. Сіверського Дінця. Автор не тільки подає класифікацію назв за певними словотворчими формантами, а й з'ясовує окремі закономірності гідронімного словотвору, встановлює найпоширеніші словотворчі моделі. Структурна характеристика місцевої гідронімії в разі необхідності включає в себе екскурси в інші види мовного аналізу назв (семантико-етимологічного характеру), але завжди з ухилом до вивчення словотворчих потенцій місцевої гідронімії. У сучасному словотворі водних назв Сіверськонецького річкового басейну з усіх наявних в українській мові способів переважає афіксація. У зв'язку з тим що в афіксації найважливіше місце посідає суфіксальний спосіб словотворення, основна увага в дослідженні приділена саме йому. Інші ж словотворчі гідронімічні типи (префіксація, основоскладання, гідронімії словосполучення) розглянуті дещо побіжно.

У 1968 році захищено дисертацію «Семантико-структурні типи гідронімів басейну річки Сіверського Дінця» І.В. Муромцевим [16]. Ця робота присвячена дослідженню семантичної специфіки і структурному аналізу сіверськонецького гідронімікону. У ній з'ясовано принципи номінації топооб'єктів і вибір внутрішньої форми слова для різних типів ГН, описано характерні особливості найважливіших семантичних груп гідронімів. На рівні словотвору водних назв Сіверськонецького річкового басейну значну увагу приділено афіксації (суфіксації). Префіксація й основоскладання є менш характерними для місцевої гідронімії, так само як і утворення гідронімічних словосполучень, де особливу групу становлять прийменникові конструкції іменників. На думку І.В. Муромцева, наведений аналіз місцевої гідронімії дає можливість уважати систему назв вод і потоків басейну річки Сіверського Дінця складником східнослов'янського гідронімікону, який у структурно-семантичному плані подібний до Донського річкового ареалу й річкового басейну Лівобережної України.

Т.І. Поляруш у тезах «Структурно-словотворчі типи топонімів Сумщини» [31] аналізує топонімичний матеріал цього регіону як частини Слобожанщини на рівні ономастичного словотвору. Цей матеріал дає змогу встановити специфічні риси топонімії краю й місце структурно-словотворчих типів у топонімійній системі України. У роботі авторка досліджує лише НП, які за словотворчою структурою належать до топонімів-власне іменників і топонімів-субстантивованих прикметників, які, у свою чергу, за засобами словотвору і структурними особливостями поділяються на кілька груп.

Помітне місце в процесі етимологізації топонімікону території посідає фактичний матеріал щодо гідронімів Східної України, які зберегли архаїку своїх основ, структуру, дериваційні моделі, досліджений Є.С. Отінім і викладений у дисертаційній роботі «Гидронимия Юго-Восточной Украины» [18]. У ній розглянуто низку теоретичних положень, присвячених походженню й семантичній інтерпретації географічних назв іранського, тюркського та слов'янського походження, які дали поштовх для творення значної кількості споріднених ойконімічних лексем східної та південно-східної частини Слобожанщини. У дисертації розмежовано поняття й терміни на зразок *аррадикація*, *морфологізація*, *народна етимологія*, *несправж-*

ній розпад і несправжня етимологізація [18, с. 10]. Семантична адаптація іншомовних ВН, наявна в місцевому топоніміконі, нерідко супроводжується їх морфологізацією, одним із виявів якої є виникнення псевдоморфем (псевдокоренів, псевдосуфіксів). Також у роботі викладено гіпотезу про псевдосуфіксальну природу кінцевого **-ка** в деяких ГН і доведено несуфіксальність початкової структури деяких топонімів з ауслаутом **-ка**. Індикатором можливої псевдосуфіксальної природи цього форманта за діахронічного підходу часто слугує неслов'янський тип основи й тільки в тому випадку, коли вона не зазнала пізнього переосмислення. У топонімі південно-східної Слобожанщини Є.С. Отіним виявлено чимало випадків називання ГО суфіксально непереоформленими антропонімами в топонімній функції. Певна частина гідронімів з'явилася внаслідок редеревації і зворотного процесу формотворення. Виникнення багатьох таких лексем викликане незалежним розвитком морфологічної структури та зміною звукової форми первинних назв, які у своїх витоках не пов'язані з антропонімами, результатом чого стала омонімія гідронімів і відповідних особових імен або їх похідних. На думку автора, часта зміна етносу утворила спадкоємність у засвоєнні топонімів і призвела до постійних їх перекручень. У тій частині території Південно-Східної України, де іранські й тюркські племена перебували в контактах зі слов'янами, мали місце різноманітні процеси асиміляції іранських і тюркських гідронімів.

Питання етимології й семантики гідронімного шару ономастичної лексики Східної України відображено в монографії Є.С. Отіна «Гідроніми Східної України» [19] – фундаментальній науковій роботі, присвяченій глибокому дослідженню найдавнішого шару ономастичної лексики на території однієї з найменш вивчених ділянок топонімичної карти країни. Зважаючи на об'ємність топонімичної інформації та значний історико-лінгвістичний матеріал, автор деталізує етимологію й досліджує етіологію гідронімів давньотюркського походження (шар ТТС), кримсько-грецької гідронімії (шар ТМГ) та слов'янських гідронімів Східної України (Берда, Вовча, Кринка, Домаха й назви річок, тотожні особовим іменам).

Окремі роботи проф. Є.С. Отіна присвячені розкриттю етимології деяких НП, які мають географічну прив'язку до регіону дослідження. Так, у статті «Валуєки. Лиски» [20] автором з'ясовано первинну структуру твірної гідроніми та морфологічний розвиток похідних утворень, семантичне навантаження твірної ланки в номінаційному ланцюгу, існування факту звукового й морфологічного різновиду топоніма залежно від хронології застосування та фонетичної нестійкості основи, що призводить до переосмислення первинної ланки.

В іншій праці Є.С. Отіна «Ареали славянских гидрографических терминов в топонимии Подонья» [21] проаналізовано декілька груп гідрографічної лексики слов'янського походження з різною частотністю топонімізації. Значну увагу приділено терміну *колодязь*, територія поширення якого припадає на безпосередньо прилеглі до правобережних приток Дону верхів'я Сіверського Дінця (до р. Мож включно) й Осколу (до Валуя), тобто на белгородсько-харківську ділянку течії найбільшої річки Східної України. Крім того, на думку автора, харківській течії Сіверського Дінця належать і гідроніми з кінцевим елементом *-хон*, що входив до іранізму *хон* (*хан*) або *кон* (*кан*) 'джерело, колодязь'. Саме в басейні р. Уди відбулося засвоєння слов'янами середньоіранського терміна *хон* (*хан*),

що виразилося в його запозиченні у складі двоосновних топонімних утворень, у зближенні зі словом *кінь* і в їх поширенні іншими синонімічними лексемами смислового ряду *caballus* [21, с. 12].

2. Дослідження 80-90-х рр. XX ст.

У 1983 р. захищена дисертація К.В. Першиної «Становление ойконимии позднего образования в условиях близкородственного двуязычия (на материале ойконимии Юго-Восточной Украины)» [30]. Це була, по суті, одна з найперших робіт такого зразка, де висвітлено номінаційні та словотвірні процеси на рівні назв поселень крайньої південної частини Слобожанщини (Краснолиманський і Слов'янський райони Донецької області). Предметом дослідження дисертації є шляхи формування ойконімії в радянський період, становлення та її функціонування на території Південно-Східної України в умовах українсько-російської двомовності, словотвірні типи місцевих топонімів і принципи відбору апелятивної лексики у творенні оцінних назв. Окремо потрібно виділити ідеологічні назви як особливу ойконімну групу, що сформувалася в період розвиненого соціалізму.

Частина наукових студій присвячена етимологічному аналізу назв окремих великих річок, що протікають на території центральної (Оскіл) і західної (Ворскла) Слобожанщини. В обох наукових розвідках («Оскол» [5], «Ворскла (этимологический этюд)» [6]) І.Г. Добродомов аналізує спроби частини українських і російських дослідників – більш вдалі (Л.А. Булаховський, О.Х. Востоков, М.М. Максимович, Є.С. Отін, О.Л. Погодін, О.С. Стрижак, О.М. Трубочов) і менш прийнятні (О.О. Потебня, О.І. Попов, О.І. Соболевський, М. Фасмер, Б.О. Рибаків) – етимологізувати ці гідронімні лексеми. Автор статей робить власне дослідження ВН *Оскіл* і *Ворскла*, дотримуючись думки, що в основі першої частини обох гідронімів вміщено назви іраномовних народів, відповідно, *аси* (*яси*) й *аорси*. Друга частина гідронімів, на думку І.Г. Добродомова, в тюркських мовах представлена вже з давньотюркської епохи й має характер «кочівної» лексеми зі значенням 'річка', 'долина'. Крім того, він стверджує наявність омонімії, яку фіксують сучасні тюркські словники, між гідрографічною лексемою *qol* із відповідним значенням і загальноживаною *qol* 'рука'.

Інша наукова праця професора Є.С. Отіна «Тор. Краматорск» [23] спрямована на виявлення вірогідних етимологічних зв'язків вихідного гідроніма *Тор* меншою мірою зі слов'янським і більшою мірою з неслов'янським (іранським або тюркським) коренем, який на сучасному етапі відбився в низці назв населених пунктів, розташованих на його берегах (*Краматорівка*, *Красноторка*, *Краматорськ* тощо).

17–20 квітня 1989 р. в Москві проведено Всесоюзну науково-практичну конференцію «Исторические названия – памятники культуры», організовану фондом культури АН СРСР. Деякі тези доповідей і повідомлень, уміщені в збірнику матеріалів цієї конференції, стосуються дослідження території Слобожанщини. Так, В.І. Дьякова в доповіді «Местные географические термины в топонимии Воронежского края» [7, с. 28–29] говорить про значення термінів в утворенні ГН, які належать до найбільш архаїчного лексичного шару й містять цінну інформацію лінгво-історичного та ономастичного характеру. Дослідниця зазначає, що Воронежський край становить значний інтерес для топонімичного вивчення, оскільки багато різномовних народів змінювали один одного на цій території, і в місцевій

топонімії, крім слов'янських, помітні сліди іранських, тюркських і фінно-угорських мов. Авторка виділяє різні способи топонімізації ГА – семантичний, морфологічний і лексико-синтаксичний – та аналізує складені НП, в яких прикметники вказують на географічне розташування об'єктів, вік населеного пункту, його розміри тощо.

Доповідь Д.М. Захарова «О происхождении народных географических терминов *рель, орель*» [8], що прозвучала на цій конференції, стосується саме ГТ *орель*, співвідносний об'єкт якого локалізується в південній частині Слобожанщини й протікає через два райони Харківської області – Первомайський і Сахновщинський – і впадає в річку Самара. Автор підкреслює загальновідомий характер цього терміна на всій слов'янській території, який інколи чітко виявляє географічну семантику 'мис', 'кут', наголошуючи на тому, що саме ця ознака покладена в основу номінації річки Орель. Автор також аргументовано пов'язує етимологію річки Орель із тріадою «кут – знаряддя для оранки землі (соха) – птиця (орел)», що є наслідком релігійно-міфологічних уявлень індоєвропейців про поділ світу на три частини – нижчий, середній і вищий.

З 4 по 6 грудня 1990 р. в Одесі відбулася Шоста республіканська ономастична конференція. З її трибуни прозвучала доповідь І.В. Муромцева «Вплив внутрішніх системних факторів на формування топонімії Слобожанщини» [17]. У ній доповідач зазначає доцільність і необхідність застосування внутрішньомовних чинників у зіставній характеристиці різночасових назв. Зокрема, врахування таких чинників бажані у вивченні топонімікону Слобожанщини, оскільки вона належить до регіонів пізнішого заселення. На думку І.В. Муромцева, слобожанському топонімікону, особливо у сфері мікротопонімії та мікрогідронімії, властива значна регулятивність дериватів, утворених за рахунок досить обмеженої кількості високопродуктивних формантів (-к(а), -ин(а), -иц(я), -ов(а), -ськ), що є результатом системної спеціалізації афіксів у сучасних східнослов'янських мовах. Крім того, дослідник вважає, що досить виразно відбивається внутрішньосистемний вплив на репрезентацію топонімів (гідронімів) іншомовного (неслов'янського) походження. Зіставлення різночасових (XVI–XX ст.) фіксацій назв, особливо гідронімів, показує типовий для східнослов'янських мов спосіб освоєння іншомовних одиниць через приєднання до основ назв регулярних субститутів (-к, -іvk, -ець, -н): *Балаклійка, Ізюмець*. Фіксація того чи того субституту дає змогу точніше говорити про час входження й освоєння відповідної назви. Ці, а також інші свідчення, отримані завдяки застосуванню традиційних методик ономастичних досліджень, актуалізують факт пізнішого масового східнослов'янського топонімічного освоєння колишнього дикого поля – Слобідської України.

Ще одна етимологічна розвідка Є.С. Отіна «Харьков» [24] допомагає встановити походження відповідної назви від слов'янського антропонімного топоніма *Харків*, а саме від скороченої форми *Харько* з повного імені *Харитон*. З оперттям на топонімічні джерела також виявлено первинну структуру назви *Харків* і її подальший морфологічний розвиток.

Питанню вивчення лексико-семантичної системи російських говорів центральної Слобожанщини в тематичному фрагменті географічної загальної лексики присвячена дисертація Г.М. Карнаушенко «Местная географическая терминология русских говоров центральной Слобожанщины» [11]. У вступі

визначено тип і специфіку російських говорів Харківщини, розглянуто питання їх формування й функціонування, виявлено ступінь дослідження й вивчення російської та української географічної термінології. У першому розділі «Класифікація і словник місцевої географічної термінології російських говорів центральної Слобожанщини» розглянуто питання ідеографічного опису й класифікації географічної апелитивної лексики, а також проблеми лексикографічного опису багатозначного діалектного слова, подано огляд описів і класифікацій, виявлено тотожність і розбіжність класифікації російських ГТ Харківщини з класифікаціями ГТ суміжних територій. Другий розділ «Семантика географічного терміна» присвячено теоретичним і практичним питанням опису мовної семантики географічного терміна як конкретного імені. У третьому розділі розглянуто відношення в семантичному полі географічної термінології та основні принципи організації концептуальних структур.

Певна кількість наукових розвідок присвячена вивченню термінологічної системи Слобожанщини. Аналіз географічних лексем *ільмень* і *лиман* відображено в статті професора Є.С. Отіна «Лімнографічні терміни *ільмень* і *лиман* у топонімії Східної України та Подоння (до питання про взаємопроникнення і взаємодію суміжних близькоспоріднених омонімічних полів)» [25]. Автор конкретизує ареал поширення цих апелитивів і випадки їх топонімізації в непереоформленому та суфіксально оформленому вигляді. Також зазначено семантичну близькість географічних термінів *ільмень* і *лиман* на початковому етапі існування й пізнішу їх смислово відмінність у зонах взаємодії (наприклад, у Подонні).

У статті Є.С. Отіна «Дон і Донець» [26] за допомогою історичних і картографічних джерел XVI–XIX ст. розглянуто різнонаписання найменувань найбільшої річки Східної України з притоками в її верхній частині. З'ясовано етимологічну структуру назви *Сіверський Донець*, де суфікс *-ець* як формант із демінутивним значенням указує на похідність не від сучасного гідроніма *Дон*, а від *Дону* давньоукраїнської епохи, який у середній і нижній частинах мав означення *Великий*. Дослідник дійшов висновку, що сучасна назва *Сіверський Донець* виникла в результаті того, що заселення басейну річки в XVI–XVII ст. у південно-східному напрямі призвело до того, що просторово обмежена назва одного з «верхівських» Дінців – *Дінця Сіверського* – поступово переміщувалася вгору за його течією й витіснила колишню назву *Дон* і *Великий Дон*.

Ще одна етимологічна розвідка Є.С. Отіна присвячена назві відомого поселення, яка колись функціонувала й тепер уживана в географічному середовищі північної Слобожанщини. Так, у статті «Из ономастических материалов к «Русской энциклопедии» (Белгород, Мценск)» [27] дослідник пояснює походження ойконіма *Белгород*, а саме: чим був зумовлений розвиток семантичної структури назви міста, як сформувалася і як розвивалася її морфологічна будова тощо.

У роботі Є.С. Отіна «Из истории названий рек Донецкого края» [28] подано словникові статті, присвячені назвам двох суміжних приток р. Сіверського Дінця: правої – *Бахмутки* й лівої – *Жеребець*, а також гідроніма *Булавін*. Річка *Жеребець* є тим географічним об'єктом, що знаходиться на території Слобожанщини й привертає нашу увагу як носій назви. Географічне розташування *Жеребця* й *Бахмутки* наштовхує на думку автора про можливу ономастологічну залежність гідроніма *Жеребець* від назви *Бахмут* (*Бахмат*). Незважаючи на те що

в письмових джерелах гідронім відомий із другої пол. XVIII ст., є припущення, що в усному мовленні він міг існувати й раніше. Особливо цікавим є описовий варіант назви річки з прикметником на позначення кольору (Чорний Жеребець), який дає можливість припустити, що це слов'янська калька з первинного тюркського гідроніма *Кара Бахмат су*, де прикметник *кара* 'чорний' мав символічне значення 'північний'. Сучасна назва *Жеребець* могла виникнути як лексична калька в той період тюрко-слов'янської мовної взаємодії в Придніпров'ї, коли гідронім Бахмет (Бахмат) був семантично прозорим іменем та асоціювався із запозиченою в тюрків ЗН *бахмат* 'низькорослий степовий кінь'.

Семантика твірних основ і класифікація ойконімів Воронежської області (північний схід Слобожанщини) за морфологічним і словотворчим складом перебула в центрі уваги дослідження С.О. Попова «Ойконимия Воронежской области: семантика и словообразование» [32]. Автором розглянуто ойконімію систему Воронежської області на синхронному рівні в семантичному аспекті твірних основ топонімів, а також за типами і способами творення ойконімних одиниць. Також простежено ідеологічний вплив на ойконімію краю і взаємодію географічних назв населених пунктів російського та українського походження.

3. Наукові здобутки 2000-х рр.

У статті «Нетриус», яка вперше з'явилася на сторінках газети «Комсомолец Донбасса» [22], а згодом увійшла до збірника «Труды по языкознанию» [29], професором Є.С. Отінім висвітлено різні варіанти написання відповідної назви річки, що зустрічаються в топонімічних джерелах XVII–XX ст., від фонетичних (орфографічних, лексичних) до синтаксичних; з'ясовано походження гідроніма й етимологію антропонімної лексики *Нетриус* як первинної на шляху до ойконімної номінації об'єкта, що знаходився у витоках однойменної річки.

Монографія Т.П. Беценко «Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань» [2] присвячена дослідженню переважно множинних ойконімів суфіксального і флективного творення, серед яких кількісно більшу групу становлять останні. Дослідницею з'ясовано, що серед суфіксальних утворень особливе місце посідають назви на *-ні*, які найчастіше трапляються в місцях старих поселень, що дає підстави вважати їх давніми за походженням. Характерне для плюральних онімів Сумщини та явище бінарної опозиції (топонімічної антонімії), яке засвідчене лише на рівні лексичних (різнокорневих) ойконімів. Авторкою проаналізовано топоніми, що мають різну лексичну базу: антропонімну, гідронімну, оронімну, апелювативну з поділом останньої на окремі різновиди (наприклад, топоніми, утворені від назв будівель; ойконіми, утворені від назв музичних інструментів, тощо).

У статті цієї ж авторки під назвою «Загадки топоніма Суми» [3] проведено комплексний лінгвістичний аналіз ойконіма *Суми* – одного з найбільших міст північно-західної Слобожанщини. Дослідницею викладено детальний історичний коментар щодо самого міста Суми як географічного об'єкта – його виникнення, заселення та час заснування. Відзначено факт народної етимології, який мав місце щодо походження назви населеного пункту; з оперттям на достовірний матеріал і концепції авторитетних мовознавців подано наукове обґрунтування першовитоків ойконіма *Суми* й розкрито семантичну структуру твірного потапоніма *Сума* (*Сумка*).

Професор К.Д. Глуховцева в статті «Народно-розмовні варіанти онімів східної Слобожанщини як джерело вивчення місцевих говірок» [4], досліджуючи місцеві діалекти, зазначає, що офіційна система назв ГО Луганщини утворилася на ґрунті народно-розмовних варіантів. Серед них передусім привертають увагу ті, які пов'язані з поширенням у місцевому топонімічному протетичних [в], [г], [й], що трапляється й на рівні апелювативних лексем говіркового характеру. На думку дослідниці, вживання того чи того приставного звука залежить від місця попереднього проживання переселенців, які прибули з Правобережжя й Центру України. Народно-розмовні варіанти топонімів, зберігаючись упродовж тривалого часу, можуть відображати фонетичні особливості говірок різного періоду навіть тоді, коли ці риси суперечать тенденціям, які переважають у сучасних говірках.

У дисертаційній роботі Т.В. Толбіної «Мікротопонимия Воронежской области: особенности номинации» [34] російську сільську мікротопонімію Воронежського краю, який являє собою складну сукупність назв, що належать до різних топонімічних класів, розглянуто з погляду синхронії в лексико-семантичному та номінаційно-типологічному аспектах. Авторкою виявлено особливості зв'язку мікротопонімів з апелювативною лексикою (в тому числі й діалектною) та іншими класами онімів, що дало змогу встановити характерні риси мікротопонімів, визначити принципи їх класифікації й основні номінаційні типи назв невеликих геогенних та антропогенних об'єктів.

Структурно-семантичні та структурно-граматичні типи ойконімів північно-західної Слобожанщини (Сумщина) розглянуто в дисертаційному дослідженні О.В. Іваненка «Походження назв населених пунктів Сумської області» [9]. У дослідженні виявлено випадки творення ВН поселень від апелювативної лексики (в тому числі й тієї, що має географічну семантику), від лексики топонімного й антропонімного характеру. Авторкою також встановлено словотвірні особливості НП, розглянуто сингулятивні та плюральні їх форми, здійснено аналіз формантних ойконімів.

У статті О.В. Іваненка «Географічна термінологія в топонімії Сумщини» [10] розглянуто частину сумського ойконімікону, основа якого мотивована географічною термінологією, де більшу частину такої апелювативної лексики засвідчено в місцевому діалектному середовищі, а решту можна відновити за допомогою спільнокорневих лексичних одиниць, фіксованих як на досліджуваній території, так і поза її межами. Також дослідницею виявлено апелювативні основи топонімів, які за своєю семантикою становлять декілька груп: основи, в яких відбите протиставлення *гора – долина*; *префіксальні* та *композитні* апелювативні основи; ГТ на позначення земельної ділянки за її *характером* і *сільськогосподарським призначенням*.

Принципи й мотиви номінації, а також дериваційні особливості сучасних найменувань крайнього заходу Слобожанщини (Полтавщина) висвітлено в дисертаційній праці А.В. Лисенко «Ойконимия Полтавской области» [12]. У дослідженні з'ясовано лексико-семантичну базу та мотиваційні зв'язки в структурі НП, встановлено взаємовідношення між ойконімами й іншими одиницями на основі різних принципів їх номінації та семантичної класифікації, досліджено способи й засоби творення ойконімів, визначено словотвірну структуру і продуктивність моделей досліджуваного регіону, схарактеризовано процеси перейменування поселень Полтавщини.

Мотиваційна база ойконімів, словотвірний і формантний аналіз ойконімів центральної Слобожанщини (Харківщина) були предметом лінгвістичної інтерпретації Ю.А. Абдули в дисертації «Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини)» [1]. Крім того, в цій роботі проаналізовано принципи й мотиви номінації НП Харківщини, з'ясовано роль антропонімів та ГА у творенні місцевої ойконімії, особливості відособових суфіксальних дериватів, родових назв і первинних ойконімних лексем, а також висвітлено проблеми перейменування населених пунктів центральної Слобожанщини.

Висновки. Отже, територія Слобожанщини перебувала в центрі уваги східнослов'янських дослідників з 60-х років минулого століття й до сьогодні, коли найбільш активно вивчалася ойконімія регіону (дисертації К.В. Першиної, Ю.А. Абдули, О.В. Іваненка, А.В. Лисенко). Досить продуктивно досліджувалися й гідроніми Слобожанщини, де помітне місце посідають праці Є.С. Отіна та І.В. Муромцева. Мікротопонімія як окремий топонімний шар не так часто була об'єктом лінгвістичної інтерпретації і згадується лише один раз у роботі Т.В. Толбіної. Перспективним є студіювання в загальному контексті розвитку ономастичної науки загалом і в Україні зокрема, створення цілісного науково-дослідницького корпусу текстів і термінної бази.

Література:

- Абдула Ю.А. Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2008. 212 с.
- Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань. Суми: Собор, 2001 а. 72 с.
- Беценко Т.П. Загадки топоніма Суми *Культура слова*. Київ, 2001 б. Вип. 57–58. С. 89–93.
- Глуховцева К.Д. Народно-розмовні варіанти онімів східної Слобожанщини як джерело вивчення місцевих говірок. *Студії з ономастики та етимології*. Київ: Кни, 2002. С. 70–77.
- Добродомов І.Г. Оскол. *Русская речь*. 1986. № 3. С. 123–127.
- Добродомов І.Г. Ворскла: етимологический этюд. *Этническая топонимика* / отв. ред.: Е.М. Поспелов, Г.П. Смолицкая. Москва: Изд-во АН СССР, 1987. С. 78–86.
- Дьякова В.И. Местные географические термины в топонимии Воронежского края. *Исторические названия – памятники культуры*: тезисы докл. и сообщ. Всесоюзной научно-практической конференции, 17–20 апреля 1989 г. Москва: Наука, 1989. С. 28–29.
- Захаров Д.М. О происхождении народных географических терминов рельеф, ораль. *Исторические названия – памятники культуры*: тезисы докл. и сообщ. Всесоюзной научно-практической конференции, 17–20 апреля 1989 г. Москва: Наука, 1989. С. 33–34.
- Іваненко О.В. Походження назв населених пунктів Сумської області: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / НАН України; Ін-т укр. мови. Київ, 2006 а. 199 с.
- Іваненко О.В. Географічна термінологія в топонімії Сумщини. *Студії з ономастики та етимології*. 2006. / ред.: О. П. Карпенко; Ін-т укр. мови НАН України. Київ: Пульсари, 2006 б. С. 27–41.
- Карнаушенко Г.Н. Местная географическая терминология русских говоров Центральной Слобожанщины: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Харків, 1993. 182 с.
- Лисенко А.В. Ойконімія Полтавської області: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2007. 256 с.
- Муромцев І.В. Спостереження над фонетичними рисами гідронімії басейну р. Сіверського Дінця. *Питання літературознавства і мовознавства*: тези. Харків, 1965 а. Вип. 1. С. 55–56.
- Муромцев І.В. Из спостережень над мікрогідронімією Донецької та Луганської областей. *Територіальні діалекти і власні назви* / відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ: Наук. думка, 1965 б. С. 203–215.
- Муромцев І.В. Словотвірні типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). Київ: Наук. думка, 1966. 104 с.
- Муромцев І.В. Семантико-структурні типи гідронімії басейну р. Сіверського Дінця: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02. Харків, 1968. 387 с.
- Муромцев І.В. Вплив внутрішніх системних факторів на формування топонімії Слобожанщини. *Тези доповідей і повідомлень Шостої республіканської ономастичної конференції*, 4–6 грудня 1990 р. Одеса, 1990. Ч. 1: Теоретична та історична ономастика. С. 59–60.
- Отин Е.С. Гидронимия Юго-Восточной Украины: автореф. дисс. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.19 / АН УССР, Ін-т языкознан. им. А.А. Потебни. Киев, 1974. 44 с.
- Отин Е.С. Гідроніми Східної України. Київ-Донецьк: Вища шк., 1977 а. 156 с.
- Отин Е.С. Валуйки. Лиски. *Русская речь*. 1977 б. № 6. С. 102–106.
- Отин Е.С. Ареалы славянских гидрографических терминов в топонимии Подонья. *Проблемы восточнославянской топонимии* / ред. кол.: О.А. Кибальнич и др. Москва: МФГО СССР, 1979. С. 5–29.
- Отин Е.С. Нетриус. *Комсомолец Донбасса*. 1983. 10 июля.
- Отин Е.С. Тор и Краматорск. *Русская речь*. 1987. № 5. С. 133–136.
- Отин Е.С. Харьков. *Русская речь*. 1991. № 2. С. 121–127.
- Отин Е.С. Лімнографічні терміни *ільмень* та *ліман* у топонімії Східної України та Подонья (до питання про взаємопроникнення і взаємодію суміжних близькоспоріднених онімичних полів). *Питання історичної ономастики України*. Київ: Наук. думка, 1994 а. С. 53–63.
- Отин Е.С. Дон и Донец *Восточноукраинский лингвистический сборник* / отв. ред. Е.С. Отин. Донецк: ДонГУ, 1994 б. Вип. 1. С. 55–62.
- Отин Е.С. Из ономастических материалов к «Русской энциклопедии» (Белгород, Мценск). *XVIII век: язык, жанр, стих*. Донецк: ДонГУ, 1996. С. 91–95.
- Отин Е.С. Из истории названий рек Донецкого края. *Восточноукраинский лингвистический сборник* / отв. ред. Е.С. Отин. Донецк: Донеччина, 1997. Вип. 3. С. 78–85.
- Отин Е.С. Труды по языкознанию. Донецк: Юго-Восток, 2005. 480 с.
- Першина К.В. Становление ойконимии позднего образования в условиях близкородственного двуязычия (на материале ойконимии юго-восточной Украины): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова. Одесса, 1983. 292 с.
- Поляруш Т.І. Структурно-словотвірні типи топонімів Сумщини. *Питання словотвору східнослов'янських мов*. Київ, 1969. С. 44–46.
- Попов С.А. Ойконимия Воронежской области: семантика и словообразование: дисс. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 1998. 166 с.
- Стрижак О.С. Полтавсько-слобожанські Груні. *Територіальні діалекти і власні назви* / відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ: Наук. думка, 1965. С. 178–192.
- Толбіна Т.В. Микротопонимия Воронежской области: особенности номинации: дисс. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2003. 199 с.

Лукьянчук Т. А. Лингвистические исследования Слобожанщины в работах отечественных и зарубежных топонимистов

Аннотация. В статье проанализированы работы (тезисы научных конференций, статьи, монографии, диссертационные исследования) восточнославянских ученых, посвященных изучению топонимии Слобожанщины, начиная с 60-х годов прошлого столетия и завершая работами начала XXI века. В частности, освещены научные достижения авторов, которые исследовали проблематику диалектологического характера в пространстве слобожанского говора (К.Д. Глуховцева, Г.Н. Карнаушенко), гидронимию Слобожанщины (Е.С. Отин, И.В. Муромцев, И.Г. Добродомов) и ее ойконимы (Е.С. Отин, К.В. Першина, Ю.А. Абдула, О.В. Иваненко, А.В. Лисенко), анализировали местную географическую терминологию (Е.С. Отин, О.В. Стрижак, Д.М. Захаров, Г.Н. Карнаушенко).

Ключевые слова: гидроним, ойконим, топоним, анализ, этимология, Слобожанщина.

Lukianchuk T. Linguistic studies of Slobozhanshchina in the works of domestic and foreign topomasts

Summary. The paper analysis different genres (abstracts of research conferences, papers, monographs, theses) of Russian and Ukrainian researchers, devoted to the study of the toponymy of Slobozhanshchyna, from the 1960s till early 21st century. In particular, the research results of the scholars who investigated the problems of dialect aspects of Slobozhanshchyna conversational area (K.D. Hlukhovtseva, H.N. Kar-naushenko), hydromyny of Slobozhanshchyna (Ye.S. Otin, K.V. Pershyna, Yu.A. Abdula, O.V. Ivanenko, A.V. Lysenko), analysed the local geographical terminology (Ye.S. Otin, O.S. Stryzhak, D.M. Zakharov, H.N. Kar-naushenko).

Key words: hydronym, oikonym, toponym, analysis, study, research, Slobozhanshchyna.